

“JONIM MENING” ARIYASI-“DILOROM” OPERASINING YURAGI

Ibodullayev Azizbek

*Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy
musiq san’ati instituti 2-bosqich talabasi.*

Mahammadjonova Jasmina

*Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy
musiq san’ati instituti 2-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Xumoyun Xaydarov

*Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy
musiq san’ati instituti katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr o‘zbek milliy musiq san’atining yirik namoyandasi, taniqli kompozitor, dirijyor va pedagog Muxtor Ashrafiyning “Dilorom” operasi hamda unda ijro etilgan “Jonim mening” ariyasi haqida ma’lumotlar keltirilgan. Ariyani ifodalashdagi kompozitorning ijodiy qobiliyati, operaning obrazlari va ijrochilari, she’riy matnning aruz vaznida qo‘llanilishi xususida atroflicha fikrlar bayon qilindi.

Kalitli so‘zlar: Muxtor Ashrafiy, opera, Dilorom, ariya, jonim mening, orkestr, kuy, aruz va musiq.

Аннотация: В данной статье представлена информация об опере “Дилором” выдающегося представителя узбекского национального музыкального искусства XX века, известного композитора, дирижера и педагога Мухтара Ашрафи, а также об исполненной в ней арии “Жоним менинг” (“Душа моя”). Подробно изложены мысли о творческом мастерстве композитора в выражении арии, об образах и исполнителях оперы, об использовании поэтического текста в размере аруза.

Ключевые слова: Мухтар Ашрафи, опера, Дилором, ария, “жоним менинг,” оркестр, мелодия, аруз и музыка.

Abstract: This article presents information about the opera “Dilorom” by Mukhtar Ashrafi, an outstanding representative of 20th-century Uzbek national musical art, renowned composer, conductor, and teacher. It also discusses the aria “Jonim mening” (“My Soul”) performed in the opera. The article provides detailed insights into the composer's creative mastery in expressing the aria, the characters and performers of the opera, and the use of poetic text in the aruz meter.

Keywords: Mukhtar Ashrafi, opera, Dilorom, aria, “Jonim mening”, orchestra, melody, aruz and music.

Ishqsiz ul tanki aning joni yo‘q,
Husn ne etsunki aning qoni yo‘q,
Bo‘lmasa ishq ikki jahon bo‘lmasun,
Ikki jahon demaki jon bo‘lmasun
Alisher Navoiy

XX asr o‘zbek milliy musiqa san’atining yirik namoyandasi, taniqli kompozitor, dirijyor va pedagog sifatida o‘zbek madaniyati rivojida ulkan rol o‘ynagan shaxslardan biri bo‘lgan Muxtor Ashrafiy 63 yillik hayoti davomida takrorlanmas musiqiy namunalari bilan tarix zarvaraqlarida o‘z nomini qoldirgan. Uning ijodiy merosidagi birinchi o‘zbek opera va simfoniyalari o‘zbek musiqasining jahon sahnasida tanilishida muhim ahamiyatga ega. M.Ashrafiy tomonidan yozilgan “Dilorom” operasi esa o‘zbek opera san’atining oltin fondidan joy olgan. “Dilorom” operasi 1958-yilda kompozitor Muxtor Ashrafiy tomonidan yozilgan.[1.80] Bu asar, o‘zbek milliy musiqiy teatrining eng yirik yutuqlaridan biri bo‘lib, sharqona ohangdorlik, dramatik ifoda va badiiy boylikni o‘zida mujassam etgan.

M.Ashrafiyning ijodining yetuklik davri yozilgan “Dilorom” operasidan boshlangan. A.Navoiyning muhtasham “Xamsa” beshligiga kirgan 4-doston “Sabbai sayyor” (Yetti sayyor) dostoni mazmuni asosida yozilgan opera jumhuriyat musiqa hayotida haqiqiy unutilmas voqea bo‘lib qoldi.[2.407] Mazmunan chuqur

ma’noga ega bu opera o‘zbek kompozitorining ushbu janrdagi birinchi monoavtorlik ijodi bo‘lib, u, ayni paytda, yosh milliy san’atkorlarning mustaqil ijodiga ham asos solgan.[8.78] Sababi bu opera Mir Alisher Navoiyning tavalludining 517 yillik yubileyi munosabati bilan dunyoga kelgan edi. Opera 4 parda va 7 ta ko‘rinishdan iborat. Partituraning yetuk mahoratligi, musiqa tilining yorqingi, sahna bezaklarining bekamu ko‘st bezatilishi bu asarni teatrning milliy repertuarida birmuncha ommaviylashtirdi. Shuningdek, bu opera o‘zbek kompozitori tomonidan mustaqil ravishda yaratilgan birinchi opera ekanligi ham muhimdir. “Dilorom”gacha bo‘lgan davrdagi operalar hammualliflikda yaratilgan edi. Operadagi asosiy obrazlar:

- Dilorom-Kashmirli cho‘ri qiz, sozchi va qo‘shiqchi-Soprano
- Kampir-xalq orasidan-metso soprano
- Eron go‘zali-raqqosa cho‘ri qiz-metso soprano
- Moniy-naqqosh-tenor
- Baxrom-Eron shoxi-Bariton
- Ardasher-Shoh Baxromning vaziri-bariton
- Nu‘mon-Shoh Baxromning vaziri va otaxon-bariton
- Ulug‘ Xo‘ja-savdogar; diloromning xo‘jasi-tenor
- Saroy boshi-tenor
- Zindonbon-bas
- Posbon-bas

Operaning ijrochilari:

- Xor-Alisher Navoiy nomidagi O‘zbek Davlat akademik opera va balet teatri xori
- Kompozitor va Dirijyor-Muxtor Ashrafiy
- Libretto mualliflari-K.Yashin, M.Muhamedov
- Orkestr-Alisher Navoiy nomidagi O‘zbek davlat akademik opera va balet teatri simfonik orkestri
- Ardasher-J.Nizomxo‘jayev
- Dilorom-S.Qobulova
- Zindonbon-J.Qosimov
- Moniy-S.Yarashev
- Nug‘mon-N.Hoshimov
- Posbon-X.Ismoilov
- Ulug‘ Xo‘ja-A.Azimov
- Eron go‘zali-D.Kuchlikova[3.205]

Ushbu opera milliy dostonlardan va xalq rivoyatlaridan ilhomlanib yozilgan. “Dilorom” operasi o‘zbek xalqining azaliy qadriyatlari, muhabbat, sadoqat va adolat mavzularini yoritadi. Asar voqealari qadimiy Buxoroda sodir bo‘ladi. Bosh qahramon Dilorom–go‘zallik va ma’naviy barkamollik timsoli bo‘lib, u o‘zining hayoti va muhabbati yo‘lida qiyinchiliklarga duch keladi.

Operaning bosh mavzusi–insonning muhabbat va ozodlikka bo‘lgan intilishi,

yovuzlikka qarshi kurashidir. Diloromning murakkab taqdiri va uning hayoti orqali Ashrafiy tinglovchilarni insoniy qadriyatlar haqida chuqur o‘ylashga chorlaydi. “Dilorom” operasi o‘zining musiqiy qurilishi bilan ham alohida ajralib

turadi. Operada quyidagi musiqiy xususiyatlar kuzatiladi:

Milliy ohanglar: Asar o‘zbek xalq kuylariga asoslangan. Unda milliy cholg‘u asboblari va an‘anaviy maqomlar bilan uyg‘unlashtirilgan.	Sharqona lirika: Operadagi ariyalar va duetlarda lirik mazmun ustun bo‘lib, Diloromning ichki dunyosi va hissiyotlari musiqada yorqin ifoda etilgan.
Simfonik dramatism: Operaning orkestr partiyasida Sharq va G‘arb musiqiy uslublarning uyg‘unligi seziladi. Simfonik orkestrning dinamik ifodasi voqealarning dramatik rivojini yoritib beradi.	Jamoaviy chiqishlar: Xor partiyalari va ansambllar orqali xalqning umumiy hissiyotlari va kurashlari aks ettiriladi.

“Dilorom” operasi milliy va klassik uslubda sahnalashtirilgan. Operada har bir qahramonning xarakteri musiqiy obrazlar orqali yorqin ko‘rsatilgan. Diloromning lirizmi, yovuz kuchlar vakillarining dramatismi va boshqa qahramonlarning boy musiqiy xarakterlari orqali asar tomoshabinlarni hayajonlantiradi.

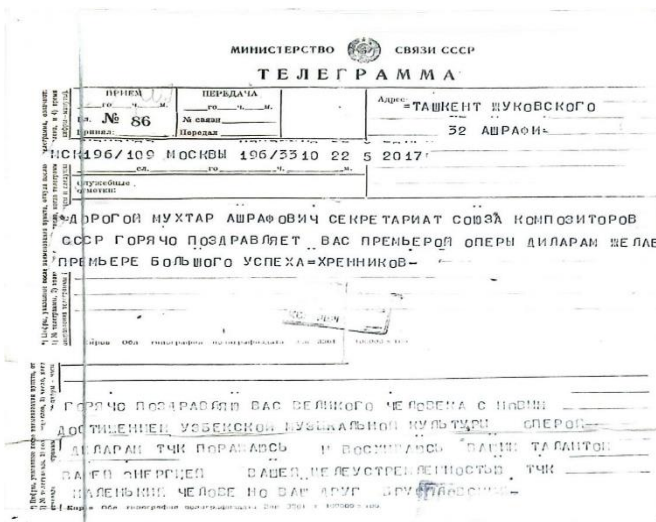

Operada Diloromning muhabbat sahnalari, uning dardli monologi va xalqning irodasi muhim dramatik nuqtalar hisoblanadi. Ushbu sahnalar nafaqat musiqa, balki sahnaviy harakatlar orqali ham jonlantiriladi.

“Dilorom” operasi o‘zbek opera san’ati rivojida ulkan ahamiyatga ega. Bu asar nafaqat milliy musiqiy an’analarni saqlagan, balki ularni yangi darajaga olib chiqqan. Operada Sharq va G‘arb madaniyatining o‘zaro uyg‘unlashuvi sezilib turadi, bu esa Ashrafiyning ijodiy mahoratini ko‘rsatadi.[6.79] Shuningdek, “Dilorom” o‘z davrida o‘zbek xalqining madaniy yuksalishining yorqin belgisi bo‘lib, xalqaro miqyosda ham katta qiziqish uyg‘otgan. Bu opera hozirgi kunda ham milliy teatrlar repertuarida saqlanib kelmoqda va o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan.

Muxtor Ashrafiyning “Dilorom” operasi o‘zbek musiqa san’atining yuksak cho‘qqilaridan biridir. Asarda milliy ruh, insoniy qadriyatlar va musiqiy mahorat uyg‘unlashgan. Bu asar nafaqat milliy madaniyatning boyligini namoyish etadi, balki o‘zbek san’atining jahon miqyosida qadrlanishiga xizmat qiladi. “Dilorom” tinglovchilarni insoniy fazilatlar va adolat haqida o‘ylashga undovchi abadiy meros sifatida qadrlanadi.

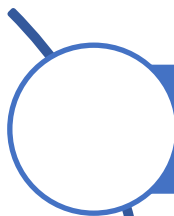

Ushbu asar faqat musiqiy badiiy yutuqlari bilan emas, balki undagi bosh qahramon–Diloromning yorqin va murakkab obrazi orqali ham ahamiyatlidir. Dilorom obrazi nafaqat go‘zallik va muhabbat timsoli, balki axloqiy poklik, ma’naviy kuch va insonning ozodlikka intilishining ramzi sifatida gavdalantiriladi.

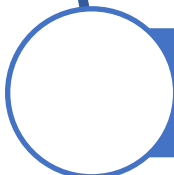
Dilorom–xalq orasida ma’naviy barkamollik va mehr-muhabbatni tarannum etuvchi obrazdir. Uning xarakteri operaning barcha qirralarida–musiqiy ariyalarda, dramatik

epizodlarda va orkestr partiyalarida ochib berilgan.

Lirizm va noziklik: Diloromning hissiyotlari, ayniqsa, uning sevgi va sadoqatga bo'lgan intilishi, ariyalar orqali ifodalanadi. Uning ovozi nozik lirizm va chuqur emotsionallikni o'zida mujassam etadi.

Matonat va kuch: Asarning rivoji davomida Diloromning qiyinchiliklarga duch kelishi va ularga qarshi turishi uning xarakterida kuch va irodani ko'rsatadi. U adolat va o'z orzusiga yetish uchun kurashuvchi qahramon sifatida gavdalanadi.

Muhabbat va ozodlikka intilish: Dilorom obrazi muhabbatni hayotning eng oliy qadriyati sifatida ulug'laydi. Shu bilan birga, u ozodlik va adolat uchun kurashning ramzi hisoblanadi.

Diloromning musiqiy portreti Ashrafiy tomonidan mohirona yaratilgan. Dilorom obrazi milliy madaniyat va qadriyatlar bilan chambarchas bog'langan. U Sharqona go'zallik, ma'naviy poklik va kuchli irodani birlashtirgan. Shu bilan birga, Dilorom ozodlik va inson huquqlari uchun kurashning ramzi sifatida ham talqin qilinadi. Operadagi Diloromning monologi va xalq bilan bo'lgan sahnalari uning xalqning dardini va orzu-umidlarini his qilishini ko'rsatadi. Bu esa uni oddiy bir qahramondan milliy ramz darajasiga ko'taradi. Dilorom obrazi operada nafaqat musiqa, balki sahnaviy harakat va aktyorlik mahorati orqali ham jonlantiriladi. Ushbu rol ijrochidan yuqori vokal mahorat, dramatik qobiliyat va milliy o'ziga xoslikni talab qiladi. Diloromning liboslari, harakatlari va mimikasi uning xarakterini va hissiyotlarini chuqurroq ochib beradi.

Muxtor Ashrafiyning "Dilorom" operasidagi Dilorom obrazi o'zbek opera san'atining eng yorqin va unutilmas

timsollaridan biridir. U Sharqona noziklik va ma'naviyatni o'zida mujassam etgan qahramon bo'lib, adolat va muhabbat g'alabasini ulug'laydi. Bu obrazning musiqiy va dramatik jihatlarini operani nafaqat milliy, balki xalqaro darajada ham e'tiborga loyiq san'at asariga aylantiradi. Dilorom o'zining insoniy fazilatlarini bilan tomoshabin qalbidan chuqur joy olgan va o'zbek madaniy merosida abadiy saqlanib qoladi.

Diloromning ariyalari lirik va dramatik uslubni o'zida mujassam etadi. Diloromning muhabbat va iztiroblarini aks ettiruvchi ariyalar sharqona lirizm bilan boyitilgan. Boshqa qahramonlarning partiyalari: Ularning musiqiy obrazlari xarakterlariga mos ravishda yaratilgan. Diloromning muhabbatiga qarshi chiqqan salbiy qahramonlarning vokal partiyalari esa kuchli dramatik ohangga ega.

Orkestr partiyasi operaning asosiy hissiy fonini yaratadi. Unda o'zbek xalq kuylariga xos intonatsiyalar seziladi. Milliy cholg'u asboblari orkestrga kiritilib, musiqaning milliy koloritini ta'minlaydi. Simfonik uslubdagi orkestr partiyalari voqealarning dramatik rivojini yoritib beradi. Xor partiyalari jamoaviy hissiyotlarni ifodalaydi. Ayniqsa, xalqning Diloromga bo'lgan samimiy muhabbati va uni qo'llab-quvvatlashi xor sahnalarida kuchli yoritilgan.

Ashrafiy operaning dramatik tuzilishini puxta ishlab chiqqan. "Dilorom" operasi milliy an'analar bilan xalqaro opera san'ati uslublarini uyg'unlashtiradi. Asarda quyidagi badiiy jihatlar ajralib turadi:

1. Milliylik va universallik-asar milliy ruhiyatni aks ettirsa-da, unda insoniyat uchun umumiy bo'lgan g'oyalar ilgari surilgan.
2. Sharqona lirizm va g'arbcha dramatism-bu uyg'unlik operani nafaqat milliy, balki xalqaro darajada ham yuqori baholashga asos bo'ladi.
3. Ramziy ma'nolar-Dilorom obrazi orqali inson axloqiy poklik, sevgi va erkinlikka intilish g'oyalari ulug'lanadi.

Muxtor Ashrafiyning "Dilorom" operasi o'zbek musiqiy madaniyatining durdona asari bo'lib, unda milliylik, zamonaviylik va insoniylik g'oyalari

mukammal uyg'unlashgan. Ushbu asar musiqiy dramaturgiya, vokal mahorat va sahnaviy badiiylik jihatidan yuqori darajada yaratilgan bo'lib, o'zbek madaniy merosining faxrli sahifasi sifatida abadiy qadrlanadi. "Dilorom" operasi o'zbek opera san'atining yorqin namunasi bo'lib, unda Dilorom ariyasi bosh qahramonning hissiy holatini, ichki kurashlarini va ma'naviy barkamolligini musiqiy jihatdan ifoda etuvchi eng muhim bo'laklardan biri hisoblanadi. Ushbu ariya Diloromning ichki dunyosini ochib berish bilan birga, operaning dramatik rivojlanishida ham katta rol o'ynaydi. Operadagi Diloromning "Jonim mening" ariyasi operaning eng lirik va dramatik nomerlardan biridir.

Xastadur jonim mening, to bordi jononim mening,
Bo'lmasun gar borsa jononim mening jonim mening
Gul to'kilmish suvga bormish sarv o'zidin go'yiyo
Chehra ochmish bog' aro sarvi xiromonim mening.
Daf'a, daf'a qon aro jismimdadur har bir tugun,
Lolalar ostidadur bir dog'i pinhonim mening.
Tilga olmish telba ko'nglimni yana hayli raqib,
Qolmish itlar og'zida Majnuni uryonim mening.
Men anga hayronu, el ming zahm ura bexabar,
Bexabar zahm urguchilar dog'i hayronim mening.
Xalqdin pinhon meni mast ayla, shoyad, e rafik,
Sokin o'lg'ay shammai bu dardi pinhonim mening.
E Navoiy, bo'lma sobir piri komil himmati,
Ul yigit bedodidin maxlas yo'q imkonim mening.

Ushbu g'azal Alisher Navoiyning "Jonim mening" radifli g'azalidir. G'azal aruz vaznining Ramal vazni tanosubidagi Ufori Sabuk ritmik modeli asosida

yozilgan.

УФАР (САБУК)

1) Зарб Вазн 6/8

тан - на тан нан тан - на тан нан тан - на тан нан тан - на тан
фо - ыи - ло - тун фо - ыи - ло - тун фо - ыи - ло - тун фо - ыи - луи

1) Усул 6/8

бум - ба - ка бум бак бум - ба - ка бум бак бум - ба - ка бум бак бум - ба - ка бум бак

2) Усул 6/8

бак - ка бак ка бум бак - ка бак ка бум бак - ка бак ка бум бак - ка бак ка бум

- V - -

- V - -

- V - -

- V -

Fo-i-lo-tun

Fo-i-lo-tun

Fo-i-lo-tun

Fo-i-lun

Tan-na tan-nan

Tan-na tan-nan

Tan-na tan-nan

Tan-na tan

G'azal Ramali musammani maxzuf (maqsur) bahriga to'g'ri keladi. Ramali musammani maxzuf-bu fors-arab she'riyati va o'zbek klassik she'riyatida uchraydigan, vazn jihatidan murakkab bo'lgan aruz bahridir. Uning o'ziga xosligi shundaki, u ramali bahrining bir turi bo'lib, musamman (ya'ni, sakkiz ruknli) tuzilishga ega. Maxzuf bo'lishi esa ruknning oxirgi qismini tushirib qoldirishni bildiradi. Bu bahrda ruknlar quyidagicha bo'ladi:

Failotun Failotun Failotun Failun.

Tarkibi:

1. Failotun-har bir rukn uch hijoli bo'lib, "- o - o -" tarzida ifodalanadi.
2. Failun-oxirgi rukn ikki hijoli bo'lib, "o - o" tarzida keladi.

Ushbu bahr ko'proq ma'noli va ifodali she'rlar yaratishda qo'llaniladi. Ramali musammani maxzuf bahrda yozilgan she'rlar ohangdor va melodik bo'lib, ular mumtoz she'riyatda keng qo'llangan. O'rganishda buni ko'proq amaliy misollar bilan tahlil qilish tavsiya etiladi. O'zbek adabiyotida ushbu bahrda yozilgan mashhur asarlar ham mavjud.

Obrazni ochib berishda "Jonim mening" ariyasi orqali Diloromning ichki tuyg'ulari, sevgi, umid va iztiroblari ifodalanadi. Ushbu ariya tomoshabinlarni qahramonning hissiy holatiga yaqinlashtiradi, u bilan birgalikda iztirob va umidni

his qilishga majbur qiladi. Diloromning ushbu ariyasi milliy kuylar va sharqona lirizm asosida yaratilgan bo'lib, u g'arbcha operaviy an'analarning dramatik elementlari bilan uyg'unlashtirilgan. Bu ariya o'zbek an'anaviy cholg'ular ansamblida ijro qilinsa ham o'ziga xosligini aslo yo'qotmaydi. Sababi, simfonik orkestr tomonidan ijro qilingan ushbu asar ohang jihatidan, deyarli o'zbek an'anaviy cholg'ular ansambli uchun yaqindir. Ariya allegretto con amore (zistesso tempo) tempizda yozilgan. Tonalligi-si bemol major. Ariya 6 taktli kirish qismi bilan boshlanadi. Ariyaning asosiy o'lchovi sifatida 6/8 o'lchovi olingan bo'lsada, 2/4, 3/4, 2/4 o'lchovlari almashinib keladi. *Mf* bilan boshlangan ariyani *sf, ff, p, ppp* kabi dinamik belgilar yana jozibali qiladi. Ariyaning vokal diapazoni va dinamik o'zgarishlari qahramonning hissiy iztiroblarini aks ettiradi. Xususan, baland notalar umid va quvonchni ifodalasa, past va sokin qismlar iztirob va qayg'uni yoritadi. Ariya asta-sekinlik bilan rivojlanadi, boshlang'ich qismlar yumshoq va lirik bo'lsa, keyingi qismlar dramatik cho'qqiga yetadi. Ritmda milliy ohanglarga mos usullar qo'llangan. Bu elementlar Sharqona nafosatni ta'minlab, Diloromning musiqiy portretini boyitadi. Hissiy qo'llab-quvvatlash: Orkestr ariyadagi hissiy holatni kuchaytiradi. Past registrdagi cholg'ular Diloromning iztirobini yoritadi, yuqori registr esa umid va orzularni aks ettiradi. Ariyadagi she'riy matnlar o'zbek, tojik va rus tillarida berilgan.

Asar haqida ma'lumot	Ssilka (iqtibos)	QR kod
Muxtor Ashrafiyning “Dilorom” operasidagi bosh qahramon Dilorom tomonidan ijro etilgan “Jonim mening” ariyasining klavir varianti	https://t.me/maqolalar_uchu/2	

Muxtor Ashrafiyning “Dilorom” operasidagi bosh qahramon Dilorom tomonidan ijro etilgan “Jonim mening” ariyasining uy-muzeyida saqlanayotgan klavir varianti	https://t.me/maqolalar_uhu/3	
Ijrochi: O‘zbekiston xizmat ko‘rsatgan artisti Ma’suma Boltaboyeva, A. Navoiy nomidagi Davlat akademik katta teatri simfonik orkestri, dirijyor Xalqaro tanlov g‘olibi Bobomurod Xudoyqulov.	https://youtube.com/watch?v=1xvfGdcJf5k&si=zpkiG3IKNwuUq9h_	
1968-yil Rejissor Ali Xamroyev tomonidan suratga olingan “Dilorom” film-operasi	https://www.youtube.com/watch?v=RfvigYyJ-Z0	

Dilorom “Jonim mening” ariyasi-“Dilorom” operasining yuragi hisoblanadi. Bu musiqiy bo‘lak orqali Muxtor Ashrafiy qahramonning ichki kurashini va xalqning dardini hissiy jihatdan teran ifodalashga erishgan. Ariya tinglovchini operaning bosh qahramoni bilan bog‘lab, uning hissiy dunyosiga chuqur kirish imkonini beradi. Milliy musiqiy unsurlar va zamonaviy operaviy texnikalar uyg‘unligi tufayli,

Dilorom ariyasi o'zbek musiqiy merosining eng muhim asarlaridan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.Jabborov, S.Begmatov, M.Azamova. O'zbek musiqasi tarixi. Darslik. T., 2018
2. А.Корсакова. Узбекский оперный театр. Очерк. Т., 1961.
3. Оперные премьеры в Ташкенте. Советская музыка. М., 1940.
4. История узбекской советской музыки.Т., 1973,1991.
5. A.Jabborov. Musiqiy drama va komediya janrlari O'zbekiston kompozitorlarining ijodiyotida. T., 2000.
6. Ян Пеккер. Узбекская опера. М., 1984.
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/m-ashrafiyning-opera-xor-ijodiyoti>
8. “Musiqqa ijodiyoti masalalari I”. T., 1997.
9. М.Ашрафий. Музыка в моей жизни. Т.,1975.